

ÇUVAŞ TÜRKÇESİNDE YETERLİLİK KATEGORİSİ

Dynamic Modality Category in Chuvash Turkish

Feyzi ERSOY*

Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18: 85-102

Öz: Eski Türkçede olumsuz yeterlilik *u-* fiili ile; Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçelerinde olumlu yeterlilik ise *al-*, *bil-* ve *ol-* fiilleri yardımıyla oluşturulmuştur. Sahip olduğu özellikler sebebiyle Türkoloji araştırmalarında ayrı bir yere sahip olan Çuvaş Türkçesinde yeterlilik ifadesi birden fazla yolla sağlanır. *-mA pultar-* yapısı, Çuvaşçada yeterlilik ifade etmekte en çok kullanılan yapıdır. Burada kullanılan yardımcı fiil *pul-* “olmak”tır. Çuvaşçada yeterlilik fiilinin olumsuzu ise *-AymA-* ekiyle yapılmaktadır. Çalışmada, Çuvaş Türkçesinde yeterlilik ifade eden yapılar, örnekler yardımıyla işlenerek yeterlilik yapılarının cümleye kattığı kiplik anlamlar değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çuvaş Türkçesi, yeterlilik fiili

Abstract: The negative inflection of dynamic modality is formed with the help of the verb *u-* in old Turkish, and its positive has been formed with the verbs *al-*, *bil-* and *ol-* in historical and modern dialects. In Chuvash Turkish, which has a specific position in Turkology studies because of the qualities, dynamic modality is expressed with more than one structure. The structure of *-mA pultar-* is the most commonly used to express dynamic modality in Chuvash. The auxiliary used in this structure is *pul-* (to be/become) The negative version of ability/proficiency statement is formed with the suffix *-AymA-*. In the present study, the structures expressing ability/proficiency are dealt with the help of examples and the modality meanings they give to the sentences are evaluated.

Keywords: Chuvash Turkish, dynamic modality

1. Giriş

Türkiye Türkçesinde *-A* zarf-fiil eki ve *bil-* yardımcı fiili ile oluşan yeterlilik fiili, gramer kitaplarında genellikle “tasvir fiiller” başlığı altında incelenmiştir. Zeynep Korkmaz da *Grammer Terimleri Sözlüğü*’nde bu fiili şöyle tanımlar: “Fiilin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için, olumlu durumda *bil-*, olumsuz durumda da bugün eriyerek kaybolmuş Eski Türkçe *u-* iktidar fiilinin anlamını üzerine alan (*-A*) zarf-fiil ekiyle kurulan tasvir fiili.” (1992: 172).

Türkiye Türkçesinde olumlusu *-A bil-*, olumsuzu ise *-AymA-* şekilleriyle yapılan yeterlilik, Türkçenin ilk yazılı belgelerinde *u-* fiili yardımı ile oluşturulmuştur. Türkçenin sonraki dönemlerinde yeterlilik ifade etmek için *al-*, *bil-* ve *ol-* fiilleri de kullanılmıştır.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. ersoyf@gazi.edu.tr. Gönderim Tarihi: 15.04.2016 / Kabul Tarihi: 16.05.2016

Yeterlilik fiilinin hem Eski Türkçedeki hem de tarihî lehçelerdeki durumu üzerine çeşitli yazılar kaleme alındığı için burada konu üzerinde yeniden durulmayacaktır. Ancak, tarihî lehçelerde yeterlilik ifadesinin ne şekilde sağlandığı bir tablo yardımıyla şu şekilde gösterilebilir:

	Olumlu Yeterlilik	Olumsuz Yeterlilik
Köktürkçe	- <i>X u-</i>	- <i>X uma-</i>
Eski Uygur Türkçesi	- <i>X u-</i> , - <i>gAll bol-</i> (Korkmaz 1959: 120)	- <i>X u-</i> , - <i>gAll bolma-</i> (Gabain 2007: 88)
Karahanlı Türkçesi	- <i>A bil-</i> (Hacıeminoğlu 1996: 181), <i>u-</i> (KB'de daha az olmak kaydıyla)	<i>u-</i> , - <i>A bil-</i> (KB'de daha az olmak kaydıyla)
Harezm Türkçesi	- <i>U/-A bil-</i> (Hacıeminoğlu 1997: 182); <i>al-</i>	<i>u-</i> , - <i>U/-A bil-</i> (bazen) (Hacıeminoğlu 1997: 182)
Kıpçak Türkçesi	- <i>A al-</i> , - <i>A bil-</i> (Karamanlıoğlu 1994: 148)	- <i>A al-</i> , - <i>U/-A bil-</i> (Güner 2013: 318)
Çağatay Türkçesi	- <i>A al-</i> (genellikle), - <i>A bol-</i> , - <i>A bil-</i> (daha az) (Eckman 1998: 235; 2009: 115; Argunşah 2013: 177), - <i>sA bol-</i> (Eckman 2009: 127)	- <i>p bol-</i> (Eckman 1998: 234; 2009: 120) - <i>A al-</i> (Eckman 1998: 235; 2009: 115) - <i>A bil-</i> (Eckman 1998: 235; 2009: 115)
Eski Anadolu Türkçesi	- <i>A bil-</i> (Şahin 2009: 73)	- <i>A uma-</i> (Şahin 2009: 73)

Tablodan da görüleceği gibi Eski Türkçe döneminde ağırlıklı olarak *u-* fiili ile yapılan yeterlilik ifadesi, sonraki dönemlerde çoğunlukla *al-* ve *bil-* fiilleri ile sağlanmıştır. *bol-* fiili, Eski Uygur Türkçesinde -*gAll* zarf-fiil ekiyle birlikte görülse de Çağatay dönemine kadar fazla kullanılmamıştır.

Yeterlilik fiilinin Türkçenin çağdaş lehçelerinde ne şekilde oluşturulduğu ise şöyle gösterilebilir:

	Olumlu Yeterlilik	Olumsuz Yeterlilik
Gagavuz Türkçesi	-(<i>y</i>) <i>A bil-</i> (Özkan 2007: 132)	- <i>AmA-</i> (Özkan 2007: 132)
Azerbaycan Türkçesi	- <i>Abil-</i> (Kartallıoğlu-Yıldırım 2007: 210)	- <i>Abilme-</i> (Kartallıoğlu-Yıldırım 2007: 210)
Türkmen Türkçesi	- <i>p bil-</i> (Kara 2007: 276)	- <i>p bil+</i> (- <i>mA-</i> , - <i>mAz-</i> , - <i>mA-</i>) (Kara 2007: 276)
Özbek Türkçesi	- <i>a al-</i> , - <i>a bil-</i> (Öztürk 2007: 335), <i>ol-</i> (Yıldırım 2012: 215)	- <i>a almä-</i> (Öztürk 2007: 335)
Yeni Uygur Türkçesi	- <i>A al-</i> (Yazıcı Ersoy 2007: 410)	- <i>A alma-</i> (Yazıcı Ersoy 2007: 410)
Kazak Türkçesi	- <i>A al-</i> (Tamir 2007: 470; Ergöneç 2011: 283), -(<i>I</i>) <i>p bil-</i> , (<i>I</i>) <i>p bol-</i> (Ergöneç 2011: 283)	- <i>A alma-</i> (Tamir 2007: 470)
Kırgız Türkçesi	- <i>A/-O al-</i> ; -(<i>I</i>) <i>p/-</i> (<i>U</i>) <i>p al-</i> (Kasapoğlu Çengel 2007: 525)	

Karakalpak Türkçesi	-A al- (Uygur 2007: 593)	
Nogay Türkçesi	-A/-y al-, -(I)p bil-, -A/-y bol- (Ergönenç 2007: 660; Ergönenç 2011: 283)	
Tatar Türkçesi	-A/ -p al-, -p bul- (Öner 2007: 722)	
Başkurt Türkçesi	-rgA bul- (Yüksel 2001: 418), -p bul- (Yüksel 2001: 421), -A/ -y al-, A/ -y bil- (Yazıcı Ersoy 2007: 792)	alma-, bilme- (Yazıcı Ersoy 2007: 793)
Kırım Tatar Türkçesi	-(y) al-, -p ol- (Yüksel 2001: 422; Yüksel 2007: 859)	-A alma- (Yüksel 2007: 859)
Tuva Türkçesi	-a/-y al-, -p bol- (Arıkoğlu 2007: 1205)	
Hakas Türkçesi	-ıp hal- (Arıkoğlu 2011: 82)	-bin hal- (Arıkoğlu 2011: 82)
Altay Türkçesi	-p bol- (Direnkova 1940: 132)	-p bol- (Direnkova 1940: 132)

Tablodan da görüldüğü üzere yeterlilik fiilinin çağdaş lehçelerdeki yapımında da ağırlıklı olarak *al-* ve *bil-* öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Kazakça, Nogayca, Tatarca, Kırım Tatarcası ve Tuvaca gibi Türk yazı dillerinde *ol-* fiili de görülmektedir.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde ne şekilde yapıldığı yukarıda kısaca özetlenen yeterlilik fiilinin cümleye kattığı kiplik anlamlar ise yapılan çalışmalarda genellikle “yeterli olma”, “olasılık”, “izin” ve “rica” şeklinde tanımlanmıştır (Ediskun 1999: 228, 229; Korkmaz 2003: 812; Mehmet 2007: 81, 82; Kerimoğlu 2011: 84, 85; Akman 2012: 20).

2. Çuvaş Türkçesinde Yeterlilik

2.1. Olumlu Çekim

Olumlu yeterlilik ifadesi, Çuvaş Türkçesinde birkaç farklı şekilde sağlanmaktadır. Bu yapılar şunlardır:

2.1.1. -Ay-

Çuvaş Türkçesi için yazılmış gramer kitaplarında yeterlilik, genellikle “Pultaraslıh Aspekçi” başlığı altında ele alınmış ve yeterlilik eki olarak da *-Ay-* gösterilmiştir.¹ Çuvaşçada yeterlilik fiilinin olumsuz ilerleyen bölümlerde değinileceği üzere çoğunlukla *-AymA-* ekiyle yapılmaktadır. Bu durum bazı araştırmacılara ekin olumlu şeklinin *-Ay-* olduğunu düşündürmüştür. Buradan hareketle gramer kitaplarında yeterlilik fiili bahsinde *-Ay-* eki ele alınmıştır.

Metinlerde çok rastlayamadığımız ekin ses düzenine ilişkin Pavlov, bazı açıklamalarda bulunmuş; ekin ünlüyle biten fiillere geldiği durumlarda kelimenin son sesindeki ünlünün düştüğünü belirterek aşağıdaki örnekleri vermiştir (1965: 234):

1 bk. Pavlov 1965, Levitskaya 1976, Sergeev 2005, 2009, 2010 vd.

vula+ay+îp > *vulayîp* “okuyabilirim”

vîşle+ey+îp > *vîşleyîp* “bitirebilirim”

Konuşma dilinde *-Ay* yerine *-i* ve *-Ayr* ekinin de görüldüğünü söyleyen Pavlov, ayrıca diğer Türk lehçelerinde böyle bir ekin bulunmadığına değinerek lehçelerde bunun yardımcı fiil ile yapıldığını belirtmiştir (1965: 234).

Pavlov, ek için *Saltak Amışı* adlı eserden şu beyitleri örnek vermiştir (1965: 234):

Nim te çîneymeri urîh

Sivî pul! –teyeyri şeş

“Hiçbir şey diyemedi başka,
Hoşça kal diyebildi yalnızca.”

Ek, Levitskaya’da “Forma Vozmojnosti” başlığı altında işlenmiştir (1976: 54, 55). Çuvaşçanın morfolojisi üzerine yazdığı eseriyle tanınan Levitskaya da, Çuvaş Türkçesinde yeterlilik şeklinin *-Ay* ekiyle yapıldığını belirtmiştir (1976: 54).

Meseleyi Pavlov gibi “Pultaraslıh Aspekçi” başlığı altında değerlendiren Sergejev de ekin işi yapabilmeyi belirttiğine işaret etmiş ve şu örnekleri vermiştir (1993: 300; 2005: 13; 2009: 86; 2010: 115; 2012: 356, 357):

işle+ey+etîp > *işleyetîp* “çalışabilirim”

ut+ay-atîp > *utayatîp* “yürüyebilirim”

şit+ey+îp > *şiteyîp* “yetişebileceğim”

kala+ay+îp > *kalayîp* “konuşabileceğim”

Ekin olumsuzu Pavlov ve Sergejev’de “Pultaraymanlıh Aspekçi” şeklinde geçmektedir. Pavlov ekin olumsuzunu *-mA* şeklinde verirken Sergejev *-mA* ve *-mAs* olarak göstermiştir (Pavlov 1965: 234; Sergejev 2005: 13; 2009: 86; 2010: 115; 2012: 357).

2.1.2. “-mA pîl-” veya “-A pîl-”

Mevcut örneklerde daha çok yeterlilik anlamı verdiği görülen bu yapılardan ilki mastar eki *-mA* ile *pîl-* “bilmek” fiilinden oluşmuşken diğeri *-A* zarf-fiil eki ile *pîl-* “bilmek” fiilinden meydana gelmiştir. Aslında *pîl-* fiili için Çuvaşça-Rusça sözlükte “Yapabilmek”¹ anlamı da verilmiştir (ÇRS: 287). Yukarıda da belirtildiği gibi *-A* zarf-fiil eki ile *pîl-* fiilinin birleşmesinden oluşan yapının, diğer bazı lehçelerde olduğu gibi cümleye yeterlilik anlamını kattığı söylenebilir.

Fedotov’a göre bu yapıda *pîl-* fiili, *pultar-*’ın eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. O, Çuvaş Türkçesindeki bu şekli Tatarcadaki *-A* zarf-fiil eki ile kurulan yapıya benzetmiş ve Tat. *yaza bilem* “yazabilirim” ile Çuv. *şırma pîletîp* “yazabilirim” örneklerini vermiştir (1963: 112). Ancak Fedotov’un Çuvaşçadan verdiği örnekte fiilin zarf-fiil eki taşımadığı görülmektedir.

Oğuzhan Durmuş “Gerçek Zarf-Fiiller ve Bunlardan Gelişen Şekiller” başlığı altında Çuvaş Türkçesinde *-A pîl-* yapısını incelemiş ve bunun Oğuz grubundaki

1 Bu anlam, kelime için verilen anlamlardan altıncısıdır.

yeterlilik fiili ile denk fonksiyonda kullanıldığına dikkat çekmiştir (2009: 419, 420).

Zarf-fiil ekli yapının Çuvaşçada bir çeşit “yeterlilik” ifadesi taşıdığına verdiği üç örnekle Güzel de işaret etmiştir (2012: 489, 550).

Yapıya ilişkin bazı örnekler şunlardır:

Olumlu yeterlilik:

*Hursem višem valli hÿsemeh apat **tupma pÿleşşi***: (Veniamin Pogil'dyakov), Tamik, Çıvaş literauri'nden; s. 148)

“Kazlar kendi kendilerine yiyecek **bulabiliyorlar**.”

Olumsuz yeterlilik:

*Çıtma şuk puş iratat' Val'in. “A-ah, a-ah”, - ahlatat' vîl. **Nim tuma pÿlmen amışi un tavra çupkalat'***. (KÇ; s. 113)

“Vala'nın başı çok fazla ağrıyor. Ah, ah, diye inliyor o. **Ne yapacağını bilemeyen** annesi onun etrafında koşuşturuyor.”

*Ep kayam-ha, - tese, alik patnelle utri. Tırukah nikam ta nim **kalama pÿlmeri***. (KÇ; s. 68)

“Ben gideyim diye kapıya doğru yürüdü. Birden bire hiç kimse bir şey **diyemedi**.”

*Vun tivattiri Petruş hÿyınçen aslırah şınsem **nim tuma pÿlmesir** tÿpirtetnine tÿsme pultaraymarı...* (Avır; s. 8)

“On dört yaşındaki Petruş, kendinden daha büyük insanların **ne yaptıklarını bilmeden** güürültü çıkarmalarına tahammül edemedi.”

*Kirek işta kaysan ta, puşimran **tuhma pÿlmestın esı***. (Andreyev 1992: 32)

“Her nereye gidersen git aklımdan **çıkmiyorsun** sen.”

Vil tuma pÿlmen iş şuk tınçere. şavınpa ultin alilli teş ş i ina. (KH, Yu.M; s. 195)

“Onun **yapamadığı** iş yok dünyada. Bu yüzden altın elli derler ona.”

Nim tiva pÿlmen Hilimun hırarım kiletkine allipe hıpaşlasa tuhrı. (Tapı; s. 167)

“Ne yapacağını **bilemeyen** Hilimun, kadın heykelini eliyle yokladı.”

2.1.3. “-mA İlkır-“ ve “-sA İlkır-”

İlkır- fiilinin anlamı Çuvaşça-Rusça sözlükte: “1. Yetişmek, zamanında yapabilmek, 2. Yapabilmek, 3. Olgunlaşmak” şeklinde verilmiştir (ÇRS: 100). Görüldüğü gibi fiil, kelime anlamı olarak bünyesinde zaten yeterlilik ifadesini taşımaktadır.

Güzel, bu fiili “İşin Yapılabildiğini (Yeterlilik) Belirten Tasvir Fiilleri” başlığı altında göstermiş ve aşağıdaki örnekleri vermiştir (2012: 489). Örneklerden anlaşıldığı kadarıyla fiil, kendisinden önce gelen *-mA* mastar eki ya da *-sA* zarf-fiil ekiyle kullanılmaktadır.

Örnekler:

Olumlu yeterlilik:

Mikulay aran tutsa ilköret starik alline.

“Mikulay zorlukla **tutabiliyor** ihtiyarın elini.”

TepİR hut ta çİrkuşlense larasşİN pulat’vİL, epİ İna şİyİNçeh çarsa ilköretİp.

“O, tekrar diz çökmek istiyor, onu hemen **durduruyorum/durdurmayı başarıyorum**”

Telefonistsem pire divizionpa şİhİntarma ilkörnİ.

“Telefoncular bizi tabur ile **irtibata geçirmeyi başardılar.**”

Çim-ha, şİtes kunsençe kİtseh tİR, temişe şİru pİR harİs yİtİnsa kilme tutİnsan, otvet parsa ilköreymİN

“Dur, gelecek günlerde bekle, birkaç mektup birden akın edip gelmeye başlayınca, **yanıt veremeyeceksin.**”

Olumsuz yeterlilik:

Aşağıda olumsuz iki örneği verilen *ilköir-* fiilinin birinci örnekte aslında kelimenin sözlükte geçen ve yukarıda bahsedilen gerçek anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu örnekte fiilden önce ne mastar eki ne de zarf-fiil eki kullanılmıştır. Burada yeterlilik anlamının yapıdan ziyade kelimenin anlamıyla verildiğini söylemek mümkündür. Örneklerden ikincisinde ise zarf-fiil eki *-sa* yardımıyla kurulmuş bir yapı söz konusudur.

Avtobusran ansa yultİM ta kaşçen kile şİtes tenİççİ te – ilköreymİm. (6-7/ 2000: 280)

“Otobüsten indim ve akşama kadar eve yetişeyim demiştim ama **yetişemedim.**”

İşsene pula epİ ku huşİra nikampah ta pallaşsa ilköreymİm. (İET; s. 175)

“İşler yüzünden bu ara hiç kimseyle tanışamadım.”

2.1.4. -mA pultar-

2.1.4.1. Bu yapı, görünüşe göre *-mA* mastar eki ile *pultar-* fiilinin birleşmesinden oluşmaktadır. *Pultar-* fiili ise *pul-* “olmak” ile *-tar* ekinden oluşmuştur. Yeterlilik ifadesinin *ol-* ile sağlanmasından dolayı önemli olan bu yapıdaki *pultar-* fiilinin ikinci anlamı Çuvaşça-Rusça sözlükte “1. Yapabilmek, yapabilme imkânının olması, 2. Yapabilmek, yapabilme gücüne sahip olma” şeklinde verilmiştir (ÇRS: 313).

Fedotov’un Tatarcadaki *buldıra aluw* “yapabilmek, yapabilmek gücünde olmak” biçimiyle benzerlik kurduğu bu yapı (1963: 111, 112) bizim tespitlerimize göre yeterlilik ifadesi için Çuvaş Türkçesinde en sık başvurulan yapıdır.

Bol- fiilinin Türkçede yeterlilik ifade etmesi ilk kez Çuvaşçada görülen bir durum

olmasa da *al-* ve *bil-* fiillerine göre bu fiilin tarihî ve çağdaş lehçelerde yeterlilik ifade etmekte kullanımının çok yaygın olduğunu söylemek de pek mümkün değildir. Bu fiilin Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde yeterlilik anlamında kullanımı bazı araştırmacılarca müstakil yazılarda ele alınmıştır.

Korkmaz, Türkiye Türkçesi ve Türkmençe hariç diğer güney-batı lehçelerinde *ol-* şeklinde bulunan bu yardımcı fiilin tarihî metinlerde ve öteki lehçelerde *bol-* şeklinde olduğunu söylemiştir. *Bol-*'un Uygur metinlerinde “*imkân*” ve “*imkânsızlık*” bildiren bir tasvir fiili olarak da kullanıldığını belirten Korkmaz, *u-* yardımcı fiilinde olduğu gibi, bu fiilin de *-a/-u* ve *-galı* ekleri ile yapılan zarf fiillerden sonra geldiğini ancak seyrek olduğunu ifade etmiş ve *kulu bol-* “yapabilmek” örneğini vermiştir (1959: 120). Korkmaz’a göre bu yardımcı fiil, gerek Uygur metinlerinde gerekse başka metin ve lehçelerde genellikle şahsı belirsiz olumsuz ifadelerle gelmektedir. Bu tarz kullanımlarda fiil, “*imkânsızlık*” fonksiyonu ile birlikte bir de “*meçhullük*” vasfını taşımaktadır (1959: 120).

Uygur devrinden sonraki eski metinlerde ve Tarançı lehçesi hariç, diğer bazı lehçelerde *bol-ma-* yardımcı fiilinin “*imkânsızlık*” gösterme fonksiyonunun genellikle *-p* ile yapılmış zarf-fiillerden sonra görüldüğünü belirten Korkmaz, bu tarz örneklere Kısasü'l-Enbiya’da rastlandığını söylemiştir. Korkmaz, *bol-* yardımcı fiilinin Altay Türkçesinde *pol-* şeklinde olduğunu ifade etmiştir (1959: 121).

Kazan lehçesinde *-p*'li zarf-fiil ile birlikte kullanılan *bol-* yardımcı fiilinin, şahsı belli olan cümlelerde “*imkân*” bildirmediğini, bitmiş bir işi gösterdiğini belirten Korkmaz, Orta Asya Türkmençesinde de *bol-* yardımcı fiilinin, *-p*'li zarf-fiil şekillerinden sonra, tamamlanmış bir işi gösterdiğine fakat tek tük “*imkân*” fonksiyonu ile kullanıldığını da dikkat çekmiştir (1959: 121). Korkmaz, “*-mak bol-* birleşmiş fiilinin de olumlu ve olumsuz çekimleri ile bugün Orta Asya Türkmençesinde de “*imkân*” bildirdiğini söylemiştir (1959: 123).

Meseleyi Eski Uygur Türkçesi esasında ele alan Ağca, Eski Uygurcada *bol-* fiilinin çeşitli durumlarda yeterlilik ifadesi taşıdığına dikkat çekmiştir. Ağca, Maniheist ve Budist çevrelerde yazılmış Türkçe metinlerde, *-gAy* ekiyle kurulmuş olan *fiil + -mAk + İyEkl bolgay* yapısındaki örneklerin genellikle “*ihtimal/olabilirlik*”; *fiil + -mAk + İyEkl bolur/bolmaz* yapısındaki örneklerin “*ihtimal/iktidarîlik*”; *fiil + -mAk + İyEkl bolzun* yapısındaki örneklerin ait örneklerin ise “*niyet/temenni*” anlamlarını ifade eden analitik kip çekim kategorileri olduğunun söylenebileceğine dikkat çekmiştir (2007: 20).

Mustafa Tañç, “Çağdaş Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde *bol-* Yardımcı Fiilinin İktidar ve İmkan Bildirmesi Üzerine” başlıklı yazısında yeterlilik ifadesinde *bol-* fiilinin kullanımını işlemiştir. Tarihî lehçelerde ve Türkmencede *bol-* fiiline dair örnekler veren Tañç (2009: 85-88), Karaçay-Malkar, Kazak, Kumuk, Nogay ve Tatar Türkçesi gibi çeşitli Kıpçak lehçelerinde *bol-* ile ilgili kullanımları anlatmıştır. Bunlardan özellikle Kumukçada görülen *-mA bol- / -mA bol- / -mAgA bolma-* ve Nogay Türkçesinde görülen *-mAgA/-pAgA bol-* kullanımları (Tañç 2009: 95, 96) konumuzla bağlantılı olması açısından ilginçtir.

Ermeni harfli Kıpçakçada yeterlilik ifadesinin *al-* ve *bol-* fiilleri ile yapıldığını belirten Kasapoğlu Çengel, *bol-* fiilinin *-mA* fiilden isim yapma eki ve yönelme hâli

eki ile birlikte kullanıldığını söylemiş ve Ermeni harfli Kıpçakçadan řu örnekleri vermiştir: *körün-mâ-gâ bol-ur* “görünebilir”, *tölâ-mâ-gâ bol-ma-gay* “ödeyemezse” (2012: 59).

Konuyla ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlayan Akman Acungil ise daha sonra kaleme aldığı bir yazıda “Tarihî Türk yazı dillerinde ilk defa Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde rastlandığını belirttiği fiil+(-ma/-me)+bol / bol- + fiil+ (-ma/-me) yapısının “imkân-imkânsızlık”; “izin-yasaklama” gibi kiplik anlamları yansıttığını söylemiştir (2015: 132). Akman Acungil, diğeri tarihî yazı dillerinde benzer kurulumlar olsa da; *fiil+{-ma/-me}+bol- / bol-+fiil+{-ma/-me}* yapısının izine ilk kez Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde rastlanıyor olmasını; hâlis Kıpçakçanın karakteristik bir özelliğini yansıtmaya açısından önemli görmektedir (2015: 132).

Zeynep Korkmaz, *ol-* fiilinin yeterlilik fonksiyonuna Türkiye Türkçesinden de örnek vermiş ve řu açıklamalarda bulunmuştur: “Türkiye Türkçesinde yalnız “imkânsızlık” bildiren bir yardımcı fiil daha vardır. O da *ol-*’tır. Bu yardımcı fiil daima kendinden önceki fiilin *-mak/-mek* eki ile yapılmış mastar şekli ile birleşir. Kendisi de geniş zaman kipinin 3. şahıs olumsuz çekimine girer; böylece *-mak* olmaz birleşik fiilini meydana getirir: Her zaman bu tarzda hareket etmek olmaz; Böyle zamanlarda herkese itimat etmek olmaz. Örneklerini verdiğimiz *-mak* olmaz birleşik fiili şahıs belirsiz ifadelerde kullanılmakta ve dolayısıyla, geldiği cümleye meçhullük anlamı vermektedir. Fakat bu birleşme içerisindeki *ol-* yardımcı fiilinin taşıdığı ‘imkânsızlık’ fonksiyonu oldukça zayıf durumdadır. Meselâ yukarıdaki cümlede itimat etmek olmaz birleşik fiili bir taraftan ‘itimat edilemez’ anlamını verirken, bir taraftan da daha kuvvetli olarak ‘itimat etmek doğru değildir’ anlamını vermektedir.” (1959: 108-109).

Buradan hareketle yeterlilik ifadelerinde Çuvaşçadaki kullanımı önem arz eden *-mA pultar-* yapısı üzerinde ayrıca durmakta fayda vardır. *-mA pultar-* yapısı gerek *-mA* gerekse *pul-* fiilinin kullanımı açısından diğeri zikredilen tarihî ve çağdaş lehçeler arasında ayrı bir önem arz etmektedir.

Kullanım özelliği olarak *-ma pultar-* yapısı, fiillerin çeşitli zamanlarında kullanılabilirdiği gibi kendinden sonra gelen sıfat-fiil ekleriyle birlikte de kullanılabilir:

Görülen Geçmiş Zamanda

pılme pultartın “bilebildin”

Öğrenilen Geçmiş Zamanda

çıtma pultarnı “katlanabilmiş”

şinterme pultarnı “yenebilmiş”

Şimdiki Zamanda

vılerme pultarat “öldürebilir”

pürt lartma pultaratıp “ev yapabilirim”

Gelecek Zamanda

pulışma pultarî “yardım edebilecek”

Sıfat-Fiil Eki ile

şuhışlama pultarakan hīrarīm “düşünebilen kadın”

2.1.4.2. Kullanım özelliğine yukarıda değinilen *-ma pultar-* yapısının tespit ettiğimiz örneklerinde cümleye şu kiplik anlamları kattığı görülmüştür:

2.1.4.2.1. Yeterlilik

Ulīp şiči huyha ta çitma pultarnī. (ÇAĦ, 74)

“Alp, yedi kaygıya da katlanabilmiş.”

Ulīp pīrre yarsa pussa temişe şuhrīm kayma pultarnī. (ÇAĦ, 140)

“Alp, bir adımda birkaç kilometre gidebilirmiş.”

Yeple pīlme pultartīn vara esī kuna? (Olesya, Titişu; s. 23)

“Nasıl bilebildin sen bunu?”

Epī uyri işre pulışma pultaratīp, - tenī laşa. (ÇS-5 2000: 150)

“Ben kırdaki işlerde yardım edebilirim, demiş at.”

2.1.4.2.2. İhtimal/Olasılık

Urtem: Setner, epī sana īner magazinra kurniççi.

Setner: Pulma pultarat’. Epī īner unta pulniççi / Pulma pultaraymast’! Epī īner magazinra pulman!

Urtem: Setner, ben seni dün mağazada görmüştüm.

Setner: Olabilir. Dün oradaydım. / **Olamaz!** Ben dün mağazada bulunmadım! (ÇK: s. 272)

Av lere irteken pīlīt pek hura şumīr pīliçi pulsan şak puş hire şivarma pultarat’. (ÇAĦ, 76)

“İşte, orada geçen bulut gibi kara yağmur bulutu olsa bu boş kırı sulayabilir.”

Kuntan ta naçar pulma pultarat’-şi? (ÇS-5 2000: 168)

“Bundan da kötü olabilir mi ki?”

Ançah şak sīmaha hal’ yaltisem te īnenmeşşi. Un pek pulma pultaraymast’ teşşi. (ÇAĦ, 166)

“Ancak bu söze şimdi köydekiler de inanmazlar. “Böyle bir şey olamaz!” derler.”

Çukmarīpe slona şapsa yaras tīk vīl īna ta vīlerme pultarat’. (ÇAĦ, 72)

“O, topuzuyla file vurursa, onu bile öldürebilir.”

2.1.4.2.3. İzin

Pülî klyuçne ilme pultaratîp-i?

“Odanın anahtarını **alabilir miyim?**” (ÇK: s. 90)

Şırma ta, şinkıravlama ta pultaratîn. (ÇVK, 121)

“**Yazabilirsin, telefon da açabilirsin.**”

Pürteh kîrse vırnaşma pultaratîr, hîvıra kilti pek tuyîr.

“Eve girip **yerleşebilirsiniz**, kendi evinizdeki gibi hissediniz.” (Güzel 2012: 413)

Pîr sıpıkne vulama pultarîn şakînta. Me, pîr-pîr puşî vîhîtra vulasa tuh.

“Bir kısmını **okuyabilirsin** burada. Al, bir boş zamanında okuyuver” (Güzel 2012: 598)

2.1.4.2.4. Rica

Mana pulîşma pultaratîr-i?

“Bana **yardım edebilir misiniz?**” (ÇK: s. 51)

2.2. Olumsuz Çekim

Çuvaş Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumsuzu, *-AymA-* ekinin hem olumlu şekilde en çok karşımıza çıkan *-ma pultar-* yapısına hem de her türlü çekimli fiile getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Tespitlerimize göre bu ek, Çuvaşçada yeterlilik fiilinin olumsuzu için en sık başvurulan yapı durumundadır.

İlk bakışta *-Ay* ve *-mA* eklerinden oluştuğu düşünülen bu birleşik şekil, bazı araştırmacıları yanıltmıştır. Yeterlilik fiilinin olumsuz çekiminde *-AymA-*‘yı gören araştırmacılar, bu fiilin olumlu çekiminin de *-Ay* ile yapılabileceğini düşünmüşlerdir.

Aslında, *-Ay* diye bir ekin olup olmadığı tartışmalıdır. Araştırmacılar tarafından verilen örnekler, bize göre olumsuz şeklin tesiriyle sonradan ortaya çıkan biçimlerdir.

Ekle ilgili bazı görüşler ileri sürülmüştür: Fedotov, *-Ay* ekine “Grammaticeskiye Sredstva Virajeniya Modal’nosti” başlığı altında yer vermiştir. Ekin cümleye yeterlilik anlamı kattığını belirten yazar, diğer lehçelerde yeterliliğin *al-* fiili ile yapıldığını belirttikten sonra ekle ilgili ileri sürülen görüşleri sıralamıştır (1963: 86).

Fedotov’un görüşlerine başvurduğu ilk isim Dobrolyubova’dır. Dobrolyubova’ya göre bu ek Tatarcadaki *al-* fiili ile *-mA* olumsuzluk ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Ona göre *almak* fiilinin Çuvaşcadaki karşılığı olan *il-* fiilinde önce *l* düşmüş sonra *i*, *iy* ve *iy* biçimleri ortaya çıkmıştır. Ör. *kîreymi*, *kîreymen*, *kîreymerî*, *kîreymest* (Fedotov 1963: 86).

Zolotnitskiy ise yukarıdaki olumsuz şeklin yanında bir de olumlu şeklin olması gerektiğine değinmiştir. Ona göre olumsuz şeklin olduğu yerde bir de olumlu şekil bulunmalıdır (Fedotov 1963: 87).

Aşmarin, *-Ay* ekinin çekimine yer vermiş ve olumsuz şekilden olumlu şeklin nasıl oluştuğuna değinmiştir. Bazı ağızlarda *-Ayr* ve *-ir* şeklinin varlığına değinen Aşmarin, *utayratna* “gidebilir misin” örneğini vermiştir. O, *-Ayr* ekindeki *r* sesinin *yar-* “göndermek”

filinden gelmiş olabileceğini düşünmüştür: *ota yaratna* > *otayratna*. Aşmarin'e göre olumsuz çekimde ise *r* düşmüştür: *otaymarim* “gidemedim” (Fedotov 1963: 87).

Benzing ise *-Ay* ekinin *-A* zarf-fiil eki ile *iles* “almak” yardımcı fiilinden oluştuğunu düşünür: *kile ilmet* > *kileymet*. Fakat Benzing, yeterlilik fiilinin nasıl *-Ay* şeklini aldığını açıklamamıştır (Fedotov 1963: 87).

Fedotov'a göre Çuvaşçadaki *il-* yardımcı fiili ile diğer Türk lehçelerindeki *al-*, birbirlerinden farklıdır. Çünkü birincisi; Çuvaşçada, Tatarcada olduğu gibi analitik konstruksiyon yoktur. Ör. Tat. *-A* zfe + *al-*: *seyli alam* “konuşabilirim”. Çuvaşçada böyle bir yapı yoktur. İkincisi Çuvaşçada *il-*, *-A* zfe geldiğinde *-l* düşer. Kalan *i* de *-A* zfe gelince *y*'ye dönüşür (Fedotov 1963: 87).

Ramstedt, Çuvaşçanın bir ağzında ekin dar şekli *i*'den bahsetmiştir. Bunu da Uygur Türkçesindeki *u-* fiili ile ilişkilendirir. Saadet Çağatay da Ramstedt'in görüşünü savunmuştur. (Fedotov 1963: 88).

Fedotov bu açıklamalardan sonra Çağdaş Çuvaşçadaki yeterlilik fiilini **u* > **ü* > *i* > *Ay* şeklinde göstermiştir (Fedotov 1963: 89). Fedotov, hem yazı hem de konuşma dilinde en sık kullanılan şeklin olumsuz şekil olduğunu belirtmiştir. Fedotov ayrıca, Çuvaşçada yeterlilik ifadesinin *-As* ekiyle *şuk*'un birleşmesiyle de verilebildiğine dikkat çekmiştir (1963: 90).

Pavlov, ekin için yapılabirliğini gösterdiğini söyledikten sonra *kalayatip* örneğini vermiş ve bunun *kalama piletip* / *kalama pultaratip* anlamlarına yakın bir anlam taşıdığını belirtmiştir. Pavlov verdiği başka bir örnekte de *şiteyip*'in *şitme pultaratıp* anlamına yakın olduğunu belirtmiştir (1965: 234).

Ekin nasıl ortaya çıktığının belli olmadığını söyleyen Levitskaya, Dobrolyubova ve Benzing gibi bazı araştırmacıların ek için *-A* zarf-fiil eki ile *al-* fiilinden oluştuğu görüşüne yer vermiştir. Buna göre *-a il-* > *ayel* > *ay* gelişimi söz konusudur (1976: 54).

Buraya kadar anlatılanlardan, Çuvaşçada yeterlilik fiilinin olumsuzunu yapan *-AymA-* ekiyle ilgili görüşlerin üç grupta toplandığı söylenebilir.

1. Ek, *al-* fiili ile *-mA* olumsuzluk ekinde oluşmuştur.
2. Ek, *-A* zarf-fiil eki ile *al-* fiilinden oluşmuştur.
3. Ek, eski *u-* fiili ile ilişkilidir.

2.2.1. -mA pultar- Yapısının Olumsuzu

Çuvaşçada yeterlilik fiillerinin bütün olumsuz çekimlerinde olduğu gibi bu yapının olumsuz çekiminde de *-AymA-* eki kullanılır. Kip ve şahıs ekleri *-AymA-* ekinde sonra getirilir.

Örnekler:

Şıvarne te appalansa kirkeleni kusem, hılhi şitikne te tulni, ançah sımsi şitikne niyeple te kime pultarayman. (ÇAHA, 102)

“Ağzına zar zor girmişler. Kulak deliğine de dolmuşlar. Ancak burun deliğine hiçbir şekilde girememişler.”

Un çuhne, man pek, kayıksene tutma pultaraymaşşı. (ÇAH; s. 48)
“O zaman, benim gibi, kuşları **tutamayacaklar.**”

Lapşu ştappanî pürte kîme pultarayman tet. Arîmî vara îna apat tula tuhsa şiternî tet. (ÇAH, 136)
“Lapşu Ştappanni eve **girememiş.** Hanımı da ona yemeği, dışarı çıkıp yedirmiş.”

Vun tivvattîri Petruş hÿyînçen aslîrah şınsem nim tuma pîlmesîr tîpîrtetnîne tûsme pultaraymarî.. (Avîr; s. 8)
“On dört yaşındaki Petruş, kendinden daha büyük insanların ne yaptıklarını bilmeden gürültü çıkarmalarına **tahammül edemedi.**”

Ham epî mînle tert kurni şınçen şırupa pîlterme pultaraymastîp. (PŞ; s. 264)
“Nasıl dert çektiğimi mektupla **bildiremiyorum.**”

Pısık pulnî vîl vîrman - şüllî, şîra, tittîm, şın pîr ikşîr metr şalalla çupsa kîrseneh, îna kunta nikam ta tupma pultarayman. (IV; s. 7)
“Orman büyükmüş, yüksek, sık ve gür. İnsan yaklaşık iki yüz metre içeri doğru koşup girse, onu orada hiç kimse **bulamazmış.**”

Pirîn şkul şurçîsem unta-kunta sapalansa laratçîş, hal’hi kapmar ta hîtlî kermensem şınçen îmîlenme te pultarayman un çuhne. (Kazbek, SŞ; s. 7)
“Bizim okulun binaları oraya buraya yayılmıştı. Şimdiki büyük ve rahat saraylar hakkında **ümitlenemiyordum** o zaman.”

Epî hama ham samay pek tıyatîp. Ançah ta utma pultaraymastîp. (VŞV; s. 91)
“Ben kendi kendimi epeyi hissediyorum. Ancak **yürüyemiyorum.**”

Şuk, anne, esî mana tîrantarma pultaraymastîn. Şavînpa epî tînçe kurma tuhsa kayatîp. (ÇAH, 46)
“Yok, anne sen beni **doyuramazsın.** Bunun için ben, dünya görmeye gidiyorum, demiş.”

2.2.2. -AymA- eki yardımıyla diğer fiillerde olumsuzluk

Yukarıda değinilen *-mA pultar-* + *-AymA* + *şahıs eki* yapısı dışındaki başka bir olumsuz yeterlilik çekimi ise fiillere *-mA pultar-* olmaksızın *-AymA-* ekinin getirilmesi ile yapılan çekimdir.

Örnekler:

Pîh-ha man şîne, man şınçe te annepe kukamay pillihî. Vîsen pillihne nikam ta ku taranççen şîntereymerî. (ÇAH, 178)

“Bak bana, benim üzerimde de annemle anneannemin hayır duası var. Onların duasını şu ana kadar hiç kimse **yenemedi.**”

*Maltanhi şipir vullisene esir pırerin-pırerin nim te mar huşsa pıertir. İkkimış şipıra vara **huşaymarir**.* (ÇAHA, 66)

“Önceki süpürge dallarını siz teker teker kolayca kırdınız. İkinci süpürgeyi ise **kıramadınız**.”

*Payan Lena amişne **pulişaymarı**.* (ÇS-5 2000: 165)

“Lena, bugün annesine **yardım edemedi**.”

*Epı ina hirış kalama simah **tupaymarim**.* (VŞV; s. 299)

“Ona karşı söyleyecek söz **bulamadım**.”

*Sansır şuti tınçere **purınaymastip**.* (MS; s. 66)

“Sensiz, dünyada **yaşayamam**.”

*Hura kuşlıhliskerne temle tırışsan ta **astusa yulayman**.* (ŞH; s. 14)

“Kara gözlüklüyü ne kadar uğraşsam da **hatırlayamadım**.”

*Maşinasır halı malalla **kayayman**.* (ÇÇ 5-6, 1987: 52)

“Şimdi arabasız yola **gidemem**.”

*Epı te hiş çuhne vilni kukamaya asınsa virtatıp, ançah pulas upışkana **kuraymastip** tilikre...* (HU; s. 130)

“Ben de bazen ölmüş ninemi hatırlarım, ancak müstakbel kocamı **göremiyorum** rüyamda...”

*Makar kaşhine te lipkin **şiviraymarı**. Untan vil tilirni-tilirnen tirli tiliksempe ataşma tapratrı.* (S.Aslan, Ahlat, Çıvaş literauri’nden; s. 39)

“Makar, akşam da rahat **uyuyamadı**. Sonra dalar dalmaz türlü rüyalarla yerinden fırladı.”

*Aşşı ina gimnazi tumıpe tınine kursan pit hipirteri, ançah nimin te **kalaymarı**.* (Petr Osipov, Elkey Tavraşı, Çıvaş literauri’nden; s. 73)

“Babası onun lise kıyafeti giydiğini görünce çok neşelendi ancak bir şey **söyleyemedi**.”

*Vışem hal’ intı pırne-pırı irin-kaşın kurmasır ta **çıtaymaşşı**, mınle te pulin şitmen vıhıta şiterse, tirli işpe siltav tupsa, ças-çasah pırle pulsa kalaşaşşı.* (HŞ; s. 119-120)

“Onlar şimdi de birbirlerini sabah akşam görmeden **duramıyorlar**. Bir şekilde vakit ayırıp, türlü işlerle bahane bularak sık sık bir araya gelip konuşuyorlar.”

*Şımartisene kukuk ıttı kayıksem pek hıvırt **tvaymast**, uyih irtet şıçı şımarta tunı huşıra.* (ÇS-5 2000: 231)

“Guguk kuşu yumurtalarını diğer kuşlar gibi çabuk **yapamaz**. Yedi yumurta yaptığında bir ay geçer.”

Epī niyeple te inlanaymastīp. (PŞ; s. 68)
“Hiçbir şekilde **anlayamıyorum.**”

Açasem ina hirış nimeh te kalaymarış. (IV; s. 79)
“Çocuklar ona karşı hiçbir şey **söyleyemediler.**”

Kuşsem man yulaşki vîhîtra vîysîrlançîş. Kuşlîh tupsa ilme şuk. Şru yaras tesettîm Mihala patne, ham şraymastīp. (PŞ; s. 71)
“Gözlerim son zamanlarda güçsüzleşti. Gözlük alamadım. Mihala’ya mektup yazayım dedim, kendim **yazamadım.**”

Hal’ vîsem pire aşşîpe ikkîş kîna mar, pîîm şemyipeh nikakkuyta şhlanaymaşşî. (HŞ; s. 317)
“Şimdi onlar sadece babasıyla ikisi değil, bütün aile birlikte **dolaşamazlar.**”

Kinona pıraymastīp, iranhi uroksene hatîrlenmelle. (ÇS-5 2000: 209)
“Sinemaya **gidemiyorum,** yarınki derslere hazırlanmam lazım.”

Mana kürşî yala çîneş ş î, vutlî arman yusamalla tet. Annüne kala, kaşşîr tavrînaymastīp pulî. (A. Talvir, Pîva Şulî Şinçe, Çıvaş literauri’nden; s. 45)
“Beni komşu köye çağırıyorlar. Ateş değirmeninin onarılması gerekiymiş. Annene söyle, akşam olmadan **dönemem** galiba.”

Olegîn avlanma vîhît şîtnî, kaçça tuhma manîn vîhît şîtmen, vun sakkîr ta tultarayman-ha epî. (KÇ; s. 83)
“Oleg’in evlenme zamanı geldi. Benim kocaya gitme vaktim gelmedi. On sekizi **dolduramadım** daha ben.”

Aça şuralnîranpa samayah vîhît irtrî, şaplah kaysa şurtaraymastīp. Epî ina Stella yat hurasşîn-ha. (ÇS, Yu.M; s. 175)
“Çocuk doğduğundan beri epeyi zaman geçti, yine de gidip **yazdıramadım.** Ona Stella adını vermek istiyorum.”

Epî untan kayran ıytaşşînçî, ançah ina çasah, çîrlenîskerne, pul’ nitsîna vîrttarçîş, untan tavrînaymarî te vîl. (İA, Yu.M; s. 135)
“Ona daha sonra sormak istiyordum ancak hastalanınca onu çabucak hastaneye yatırdılar. Sonra **dönemedi** o.”

Çîn hıpara pîtermelleççî. şuk, kalaymarî. Kalaymast’. Mînşîn tesen Sarpi Platune payan kunçeneh Sarşatlanpa purînat’. (ŞH; s. 219)
“Doğru haberi bildirmeliydi. Hayır **söyleyemedi. Söyleyemez.** Çünkü Sarpi Platune bugün gün boyu Sarşatlan ile yaşar.”

Pîîm çıvaş şarî kuşşul’peh yiçî şavîn çuhne. Ançah nim tuma ta şuk. Leş tînçene kaynî şınna kayalla şuttînçene şavîrsa kileyestîn... (KŞ; s. 206)

“Bütün Çuvaş ordusu gözyaşı döktü o zaman. Ancak yapacak bir şey yok. Öteki dünyaya göçmüş insanı geriye, bu dünyaya, **döndüremezsin.**”

*Avtobusran ansa yultım ta kaşçen kile şites teniççi te – **ilkireymerim.*** (6-7/ 2000: 280)

“Otobüsten indim ve akşama kadar eve yetişeyim demiştim ama **yetişemedim.**”

*Şırman ku yençe titınsa tıma hevte **şitereyemen** tışman leş yençe şiriplense larnı.* (Saltaksem; s. 21)

“Irmağın bu tarafında durmak için güc **yetiremeyen** düşman, diğer tarafta güçlenip konuşlandı.”

*Hışantanpa intı tıvanımırsene hınana **çineymerstır,** şıntan ta namıs!* (A. Talvir, Pıva Şulı Şinçe, Çıvaş literatüründen; s. 49)

“Ne zamandan beri akrabalarımızı davet **edemiyoruz.** Utanç verici.”

*Mınşın paşırhi **asa ileymerin?*** (Vutkayık, HH; s. 83)

“Niçin biraz önce **hatırlayamadın?**”

*Un çuh hamır ta nim **ınlansa ileymerimır.*** (ŞKŞ, ÇVK; s. 143)

“O zaman kendimiz de hiçbir şey **anlayamadık.**”

*Niyep te **hupırlasa ileyemen** vısene tışman!* (Saltaksem; s. 215)

“Hiçbir şekilde **kuşatamadı** onları düşman.”

*Kunpa nimısker te **türleteymerstıp.*** (Tıtışu; s. 251)

“Bununla hiçbir şeyi **düzeltemem.**”

*Hirış nim in te **çineymerim,** şıla şırtrım kına.* (ŞŞ; s. 61)

“Hiçbir karşılık **veremedim.** Sadece dişlerimi ısırdım.”

*Laşana **şiyeymeri** kaşkır; ançah şimıl şıkır tutansa pıhrı.* (ÇS-5 2000: 131).

“Atı **viyemedi** kurt ancak ihtiyaçtan ekmeğin tadına baktı.”

*Sergey mınşın şavın pek şürenine Val’ısır puşne nikam ta **pıleymeri** un çuh.* (KÇ; s. 72)

“Sergey’in niçin böyle yürüdüğünü Valı’dan başka hiç kimse **bilemedi** o zaman.”

3. Sonuç

Türkçenin en eski döneminden beri dilde var olan yeterlilik kavramı için geçmişten günümüze *u-*, *bil-*, *al-* ve *bol-* fiilleri kullanılmıştır. Bu fiillerden *bil-* ve *ol-*’ın Çuvaş Türkçesindeki karşılıklarının yeterlilik çekiminde kullanıldığı ve *ol-*’ın daha çok tercih edildiği görülmüştür.

Çuvaşçada yeterlilik anlamı için *-A pıl-*, *-mA ilkır-/sA ilkır-*, *-Ay* ve *-mA pultar-* yapıları kullanılmaktadır.

Çuvaşçada yeterlilik ifade etmek için oldukça yaygın kullanılan *-ma pultar-* yapısının cümleye kiplik anlam olarak yeterlilik, ihtimal/olasılık, izin ve rica anlamları kattığı görülmektedir.

Yeterlilik fiilinin olumsuzu ise *-AymA-* ekiyle yapılır. Bu biçim, bazı araştırmacıların yazdığının aksine kanaatimizce Eski Türkçe *u-* fiili ile ilgilidir. Bizim tespitlerimize göre yeterlilik fiilinin olumsuzunda kullanılan *-AymA-* eki, araştırmacılara *-Ay* ve *-mA* gibi iki ayrı ekin olduğunu; olumlu çekimde de *-Ay* diye bir ekin varlığını düşündürmüştür. Bize göre Çuvaş Türkçesindeki ek, Eski Türkçedeki *u-* ile ilgilidir. *-a il- > aysel > ay* gibi bir izahtan *-a uma- > -AymA-* gelişmesi daha anlaşılabilir görünmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Çuvaş Türkçesinde olumsuz yeterlilik fiilinin oluşumu ilginç bir şekilde Türkiye Türkçesindeki *-AmA-* ekiyle benzerlik göstermektedir. Böyle bir benzerliğin Türkçenin diğer lehçeleriyle değil de Oğuz grubunun bir temsilcisi olan Türkiye Türkçesi ile olması, ayrı bir önem arz etmektedir.

Örneklerin Alındığı Eserler:

A. Talvir, Pıva Şulı Şinçe, Çıvaş literauri'nden

Andreyev 1992 : Uçebnik Çuvaşskogo Yazıka Dlya Russkih, Çeboksarı.

Avır : Avır, Şupaşkar 2007. (Sergey Pavlov)

ÇAH : Çuvaş Alp Hikâyeleri, Ankara 2009. (Feyzi Ersoy)

ÇÇ 5-6, 1987 : Çıvaş Çilhi 5-6, Şupaşkar 1987.

ÇK : Çuvaşça Konuşalım, Ankara 2015. (Feyzi Ersoy)

ÇS, Yu.M : Çire Sıltıma, Yuratnı Mişirsır, Şupaşkar 1983. (Valentina El'bi)

ÇS-5 2000 : Çıvaş Sımahı 5, Şupaşkar 2000.

ÇVK : Çi Vırım Kun, Şupaşkar 1985. (Denis Gordeyev)

HU : Hıvel Uri, Şupaşkar 1997. (Vissarion Siniçkin)

HŞ : Hura Şıkır, Şupaşkar 1996. (İlpek Mikulayı)

IV : İltın Viçıra, Şupaşkar 1985. (Leonid Agakov)

İET : İšta Es, Tinis?, Şupaşkar 2007. (Hvetir Uyar)

İA, Yu.M : İmır Asra, Yuratnı Mişirsır, Şupaşkar 1983. (Valentina El'bi)

Kazbek, SŞ : Kazbek, Sıvır Şırmi, Şupaşkar 1999. (Vasilij Ektel)

KÇ : Kivak Çarşav, Şupaşkar, 1987. (Vissariyon Siniçkin)

KH, Yu.M : Kaççillı Hır, Yuratnı Mişirsır, Şupaşkar 1983. (Valentina El'bi)

KŞ : Kivak Şımren, Şupaşkar 1998. (Yuhma Mişşi)

MS : Maltanhi Savni, Şupaşkar 1993. (Valentina El'bi)

Petr Osipov, Elkey Tavraşı, Çıvaş literauri'nden

PŞ : Piççişıpe Şilli, Şupaşkar 1977. (Petr Osimov)

S.Aslan, Ahrat, Çıvaş literauri'nden

Saltaksem : Saltaksem, Şupaşkar 1975. (Leonid Agakov)

- ŞKŞ, ÇVK** : Şuhışlasa Kılarnı Şınlıh, Çi Vırım Kun, Şupaşkar 1985. (Denis Gordeyev)
ŞH : Şılıhlı Hirarım, Şupaşkar 1999. (Yuliya Silem)
ŞŞ : Şiltir Şumiri, Şupaşkar 1995. (Aleksandr Artem'yev)
- Tamık, Çıvaş literauri'nden
- Tapı** : Tapı, Şupaşkar 1986. (Nikolay Maksimov)
Titişu : Titişu, Şupaşkar 1978. (Kuprin, A. İ.)
Vutkayık, HH : Vutkayık, Hirihri Hir, Şupaşkar 1993. (Yuliya Silem)
VŞV : Vutpa Şulim Vitir, Şupaşkar 1982. (Şemen Elker)
6-7/ 2000 : Çıvaş Çilhi, 6-7, Şupaşkar 2000. (V. İ. Dimitriyev, V. A. Yegorova)

Kaynakça

- AĞCA, Ferruh (2007). "Maniheist ve Budist Türkçe Metinlerde, fiil + -mak + iyek bol- Yapısı Üzerine", *Türkbilig*, S. 14, s. 3-21.
- AKMAN ACUNGİL, Fulya (2015). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinlerinde fiil + -ma+ bol- / bol- +fiil + -ma Yapısı ve Kiplik Anlamları", *Gazi Türkiyat*, Güz /17, s. 121-134.
- ARGUNŞAH, Mustafa (2013). *Çağatay Türkçesi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2007). "Tuva Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2011). *Hakas Türkçesi Grameri*, Ankara: Bengü Yayınları.
- DİRENKOVA, N. P (1940). *Grammatika Oyrotskogo Yazıka*, Leningrad.
- DURMUŞ, Oğuzhan (2009). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- ECKMANN, J. (1998). "Çağatayca", *Tarihî Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TKAE Yayınları.
- ECKMANN, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı* (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul: Kesit Yayınları.
- EDİSKUN, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, (6. Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2007). "Nogay Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGÖNENÇ AKBABA, Dilek (2011). *Kazak ve Nogay Türkçesi Yazı Dillerinde Tasvir Fülleri*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- GABAIN, Annemarie von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın), (5. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (2010). "Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım", *Turkish Studies*, S 5/1.
- GÜNER, Galip (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- GÜZEL, Sinan (2012). *İlpek Mikulayı'nın "Tivatı Kun" Adlı Eseri Üzerinde Çuvaşça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Mustafa Öner), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1997). *Harezmi Türkçesi Grameri*, Ankara.
- KARA, Mehmet (2007). "Türkmen Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.

- KARTALLIOĞLU, Yavuz-YILDIRIM, Hüseyin (2007). “Azerbaycan Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- KASAPÖĐLU ÇENGEL, Hülya (2007). “Kırgız Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- KASAPÖĐLU ÇENGEL, Hülya (2012). “Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi”, *Dil Araştırmaları*, Bahar 2012, S. 10, s. 17-81.
- KERİMOĞLU, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinozor Kitabevi.
- KORKMAZ, Zeynep (1988). “Türkiye Türkçesinde “iktidar” ve “imkân” Gösteren Yardımcı Fiiller ve Geliřmeler”, *TDAY Belleten 1959*, s. 107-124.
- LEVİTSKAYA, L. S. (1976). *İstoričeskaya Morfolođiya Čuvařskogo Yazuka*, Moskova.
- ÖZKAN, Nevzat (2007). “Gagavuz Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2007). “Özbek Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- PAVLOV, İ. P. (1965). *Hal’hi Čıvař Literatura Čilhi*, Şupařkar.
- SERGEYEV, L. P. (2005). *Glagol*, Şupaşkar.
- SERGEYEV, L. P. (2009). *Čıvař Čilhi, Morfolođi*, Şupařkar.
- SERGEYEV, L. P. (2010). *Čıvař Čilhi, Morfolođi*, Şupařkar.
- SERGEYEV, L. P.- ANDREYEVA, E. A.- KOTLEYEV, V. İ. (2012). *Čıvař Čilhi*, Şupařkar.
- SERGEYEV, L. P.- KOTLEYEV, V. İ. (1993). *Čıvař Čilhi*, Şupařkar.
- ŞAHİN, Hatice (2009). *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TAMİR, Ferhat (2007). “Kazak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- UYGUR, Ceyhun Vedat (2007). “Karakalpak Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAZICI ERSOY, Habibe (2007). “Başkurt Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAZICI ERSOY, Habibe (2007). “Yeni Uygur Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.
- YÜKSEL, Zühal (2001). “Kırım Türkçesinde Ol- Yeterlik Fiili”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/1, s. 417-425.
- YÜKSEL, Zühal (2007). “Kırım Tatar Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları.